Discurs d'investidura
pronunciat pel Dr. Antoni Badia

La preocupació per la llengua entre els segles XV i XVI

Exordi

Permeteu-me, abans d'encetar la meva modesta oració acadèmica, d'anteposar-hi un breu exordi, per a mi ben emotiu, en el qual voldria saber expressar les meves gràcies per la distinció de què avui em fa objecte la Universitat Rovira i Virgili. Hi veig un aspecte personal i un aspecte institucional.

Pel que fa a aquell, és obvi que ara m'adreço directament al rector Joan Martí. Ell em deixarà dir-li que encara el veig més com a antic deixeble, com a col·lega a la Universitat i a d'altres indrets (l'Institut d'Estudis Catalans, el Grup Català de Sociolingüística, el Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana i un etcètera d'un bon nombre d'unitats), com a company en la brega de cada dia per la llengua catalana i com a bon amic (estenent-ne el concepte a la seva esposa, Rosa, i als seus fills). Tanmateix, estic convençut que, a partir d'ara, en ell veuré també el rector, tant com fins ara hi havia vist l'antic deixeble, el col·lega, el company i l'amic.

Companys professors i altres estaments de la Universitat Rovira i Virgili: sobretot, no us sentiu exclosos per la declaració que acabo de formular: sé que tots heu estat al darrere de la proposta del rector perquè l'acte d'avui fos realitat. Moltes gràcies a tothom.

Els qui em coneixen saben que no sóc procliu als homenatges. També saben, emperò, que sempre m'ha costat de defugir les mostres d'estima de caràcter acadèmic. Avui en teniu una nova prova.

Ben mirat, haig de confessar que la vostra iniciativa m'ha plagut perquè ve a desmentir el vell aforisme bíblic que diu: "*Nemo propheta in terra sua*". Fins ara algunes universitats foranes m'havien conferit el preuat títol honorífic. Avui és una universitat del meu entorn la que s'hi arrenglera. Amb tota sinceritat us diré que estic satisfet que això s'esdevingui a la Universitat Rovira i Virgili.

En efecte: el meu pensament vola cap a començos de 1978, quan, estrenant-me jo en la dura feina de rector de la Universitat de Barcelona, i rodejat de problemes greus que calia resoldre, s'hi destacava el

de les anomenades *extensions universitàries* de Tarragona i Lleida. El repte era clar: o abandonar-les o comprometre'ns-hi. Optàrem per jugar-hi a fons, en la mesura de les possibilitats: edificis, instal·lacions, equipaments, places docents. Commogut, avui constato que la universitat que sorgí d'aquella precària delegació de Tarragona es recorda generosament de mi.

Abans d'acabar aquest exordi, espero que em serà permès d'evocar un altre record, no pas aliè a la festa acadèmica d'avui. Proposat per la seva Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona, la Universitat de Barcelona nomenà el professor Theodor Hauschild doctor *honoris causa*. La col·locació del grau tingué lloc el dia 3 de desembre de 1984. Es tractava d'un arqueòleg eminent, que havia contribuït qui-sap-lo al coneixement de l'empremta de Roma a Lusitània, a la Bètica i a la Tarraconense, i que havia esmerçat molt de temps al mausoleu de Centcelles. Per aquesta raó, els universitaris tarragonins demanaren al Rectorat de Barcelona que l'acte de conferiment del doctorat honorífic se celebrés a Tarragona. La petició era tan òbvia, que hi accedírem sense vacil·lar.

I vinguérem a Tarragona. Era la primera vegada que la institució es desplaçava fora de la ciutat comtal per una solemnitat que tots lligàvem a l'indispensable paranimf de la plaça de la Universitat. La primera i l'única. Deixeu-m'ho dir: avui tinc la impressió que, en certa manera, la Universitat Rovira i Virgili, al capdavall hereva d'aquella delegació tarragonina de la Universitat de Barcelona, em torna la visita que li vaig fer fa deu anys.

Text

Sembla que, tant l'experiència personal, que si més no per edat tothom em reconeixerà, com els elements circumstancials que embolcallen l'acte present, fan aconsellable de preparar el tema anunciat per mitjà d'unes quantes consideracions que ens ajudin a situar-lo. No ens podem llançar a parlar així com així de qualsevol aspecte de la llengua catalana als segles XV i XVI, sense tenir en compte què hi havien significat els temps anteriors. Això ja és obligat sempre que tractem d'una matèria viva i, per tant, en evolució incessant, com és una llengua, en la qual cada etapa, per novetats que hi sorgeixin, és ineluctablement deutora de l'etapa que l'ha precedida. Però és molt més obligat en el cas de la llengua catalana, abans i després de 1500, en un dels tombants delicats del Renaixement i en una cruïlla no menys delicada, decisiva i tot, de la seva història.

Justament la llengua catalana en el segle XV assoleix una maduresa que justifica el dictat de clàssica que solem aplicar a la seva literatura. Una tal plenitud s'explica per l'assimilació de tres grans aportacions culturals que, foses i barrejades, determinen el to, la riquesa i l'assaonament de la literatura de l'època. Foses i barrejades en el funcionament de la llengua i de la cultura, si les presento separadament és per una raó d'artifici: perquè és així com ressurten en fer l'anàlisi crítica de la situació de plenitud aconseguida; ara bé, en la realitat s'encreuen de tal manera que no és possible de donar raó d'una d'elles sense tenir en compte les altres dues. Les esmento breument.

D'antuvi, el bagatge tradicional d'una literatura amb personalitat i amb diversitat. Quan, després d'uns balbuceigs inicials, hi entra Ramon Llull, el català fa un prodigiós salt de gegant amb la consecució d'una gramàtica i d'una lexicografia ja força sistematitzades; després, la vivesa de les cròniques, l'enginy dels narradors, la precisió dels textos didàctics i moralistes, la finor dels poetes, són, entre d'altres, factors que afaiçonen una literatura romànica que ningú no confondrà mai amb la de qualsevol altra llengua germana. Ultra un bell esplet d'obres pertanyents als diversos gèneres a què m'acabo de referir globalment i lacònica, cal remarcar que els usos dels escriptors i els amanuenses van acostant-se i que, transcorreguts els dos segles de textos escrits que desemboquen en el període de maduresa, al segle XV és fàcil de veure, a través de les grafies dels manuscrits, que la llengua és una, sobretot en la frase i en el vocabulari, i que la mateixa morfologia, com també el sistema gràfic, es fan bastant ressò d'aquesta unitat.

Precisament la constatació que insinuo em duu a la segona aportació cultural, que en rigor no és més que una conseqüència de la primera. Penso en la labor unificadora que hi realitzà la Cancelleria Reial. Si, de moment, fou la formidable figura de Ramon Llull la que propagà un tipus de llengua unitari i acurat en la prosa (propagació que fou possible, no sols per la seva personalitat en emetre el missatge, sinó també per l'àmplia recepció que aquest obtingué pertot arreu), després la tasca fou represa per la Cancelleria Reial, reorganitzada a fons durant el regnat de Pere el Cerimoniós. Voldria encarir la transcendència que tingué aquesta institució per a la llengua catalana: donava el to que avui anomenen *oficial* a la llengua emanada de l'Administració (una administració que, com és sabut, era de les que, des del punt de vista polític, més pesaven a l'època); els funcionaris que hi treballaven dominaven el llatí, el català i l'aragonès. Tota la documentació que en sortia duia l'empremta d'un estil típic. Contràriament a allò que s'esdevé en l'etapa medieval de les altres llengües romàniques (pensem en el castellà, en el francès, en l'italià), on els textos escrits són forçosament dialectals, els que portaven la marca de la Confederació catalanoaragonesa corresponien a una veritable llengua *estàndard* (i en sabem ben bé el mèrit tots els qui avui maldem per reconquerir, per a la nostra llengua —la mateixa d'aleshores—, aquesta modalitat indispensable de la llengua comuna).

La tercera gran aportació cultural a la llengua i la cultura del segle XV fou l'humanisme. Com és sabut, cap a la fi de la catorzena centúria s'anaren difonent pertot, vingudes d'Itàlia, unes onades de renovació. Una renovació que formalment es referia als estudis de llengües clàssiques, però que de fet transformava l'estructura de la cultura medieval i la mentalitat amb què tothom hi havia operat fins aleshores. Es tractava de rompre motlles i de prestar atenció a la idea de l'*home nou*. La incorporació que en feren el nostre país i la nostra cultura fou primerenca i eficient. Naturalment els continguts de la literatura canviaren de soca-rel. Però no menys de soca-rel canvià la llengua. Començant per la llengua *oficial* de la Cancelleria, on vers 1380 es produí el gran capgirell, pel qual el *cursos* de la retòrica medieval fou substituït de cop i volta per un impecable estil clàssic. I, com abans, la llengua de la Cancelleria continuà informant la dels escriptors i dels amanuenses. Més, encara: nombrosos eren els funcionaris reials que

ensems excel·lien com a literats. I tot plegat, en un clima d'admiració per l'antiguitat. El llatí i el grec eren la dèria de prínceps i homes de lletres.[1]

Com ho indicava abans, només per abstracció he distingit els tres components determinants de la llengua i de la literatura de l'època clàssica: la tradició literària, l'acció unificadora de la Cancelleria Reial i l'influx de l'humanisme. Per abstracció, i també per claredat expositiva. En efecte, classificant-los així, se'ns fa més fàcil de comprendre el conjunt complet i harmoniós que aleshores en resultà. I si hem d'ésser-hi més clars encara, recorreré al mètode que no ens falla mai als qui tenim l'ofici d'ensenyar: l'exemple. Sense vacil·lar, afirmaré que l'exemple més convincent té el nom de Bernat Metge. Deixeu-m'ho dir manllevant unes ratlles que vaig escriure fa uns anys: "secretari reial al servei de la dinastia regnant (per més que en determinats moments perdés la seva confiança); escriptor acurat i d'estil equilibrat (llatinitza la sintaxi i el vocabulari, sense, però, ultrapassar la barrera del bon ús), i, amb *Lo somni* (1399), veritable introductor de l'humanisme a casa nostra (tracta temes mitològics, posa el problema de la immortalitat de l'ànima, etc.), Bernat Metge és la figura en la qual convergeixen el polític astut, l'escriptor de reputació i el funcionari coneixedor del seu ofici".[2] També en Bernat Metge es fan indestriables el tribut a la literatura precedent, la redacció de documents de l'Administració i la presència de l'antiguitat grecollatina. I és un sol home, bé que amb una personalitat polifacètica, que podem analitzar per dissecció.

Si considerem el segle XV com el període clàssic de la literatura catalana antiga, especialment reeixit en terres valencianes, és perquè, si m'és permès de dir-ho amb dues frases curtes, gràfiques i entenedores: 1) hi ha de tot amb manya i amb mesura, i 2) tot el que hi ha és avaluable estèticament. Un altre bon exemple seria ara el *Tirant lo Blanc*, on les destreses vàries del narrador sempre troben els registres expressius escaients. Però ja no el desenvoluparé, segur com estic que tots els qui m'escolten coneixen la famosa novel·la i han tingut l'ocasió de comentar-ne continguts i maneres.

Tornem al tema de la llengua. Era inevitable: la preocupació dels humanistes per les formes havia de dur —i dugué— a la preocupació per la llengua. Molts indicis ens ho confirmen, començant per la mateixa manera d'escriure, tant dels escriptors com dels funcionaris reials. Però potser en tindrem una idea més clara si ho examinem des d'un punt de vista més general. Què pensaven els humanistes de les llengües vulgars en relació amb el llatí? Deixeu-me recordar un judici de Jordi Rubió que en més d'una ocasió he posat damunt la taula. "El Renaixement va tenir dos moments: el primer, enlluernat pel món llatí, s'aparta amb un cert desdeny de les llengües vernacles o s'esforça a elevar-les al nivell

---

1. Vegeu, en general, els meus dos articles següents: 1) "Defensa i il·lustració de la llengua catalana a la fi del segle XV", dins *Revista de Catalunya*, nova etapa, núm. 48, gener de 1991, pàg. 35-48, i 2) "Els humanistes i la llengua catalana", Amèrica (Berkeley, juny de 1993), dins la sèrie de la *North-American Catalan Society* (= NACS); el text és en premsa a les actes del col·loqui (per raó de trobar-se aquest text en premsa, m'hi refereixo als paràgrafs). Lamento d'haver-me vist obligat, per raons circumstancials, a repetir ara algunes consideracions ja fetes en l'un o en l'altre d'ambdós articles (com ho faig constar a les notes següents).

2. "Defensa", *op. cit.*, pàg. 36.

de les clàssiques; el segon té l'òrgull d'expressar-se en aquelles llengües. El primer es desplega en els segles XIV i XV; el segon, en el XVI. La tragèdia de l'antiga literatura catalana està en el fet que no visqué sinó el primer d'aquells moments, que només fou de preparació i no de maduresa."[3]

És cert que aquesta actitud de menysprear les llengües vulgars o de voler posar-les a l'altura del llatí és més una tendència que una realitat efectiva.[4] No és menys cert, emperò, que els homes de lletres de l'època feien el llatí l'objecte d'una consideració superior. Com més un text retirés al llatí, més era estimat per aquella gent. Fins i tot obres que, com la gramàtica castellana de Nebrija, passarien a la posteritat com les primícies del gènere en romanç, en rigor havien estat concebudes amb el fi d'afermar l'ensenyament de la llengua clàssica.

Una de les mostres més clares de la preocupació per dignificar la llengua catalana són les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* (ca 1492), incloses en un manuscrit de Pere Miquel Carbonell (que avui es troba a l'arxiu capitular de Girona).[5] És una llista de més de tres-centes correccions idiomàtiques, amb les quals hom defensa tantes d'altres solucions cultes o llatinitzants (o de la llengua comuna), enfront de les vulgars (o dialectals) corresponents.

La disjunció cronològica plantejada per Rubió (segles XIV-XV, per una banda, enfront segle XVI, per l'altra), ja prou notable per ella mateixa i en la història de la cultura, esdevé notabilíssima per a la llengua catalana en particular, per tal com el tombant de segle n'assenyala la gran trasmudança; en efecte, l'any 1500 fa la partió entre la plenitud i el descens. Com ho recordava suara, el segle XV marcà l'apogeu de la literatura catalana medieval. Doncs bé, amb prou feines escolat mig segle després de la mort d'Ausiàs Marc (1459) i del moment que Martorell inicià la redacció del *Tirant lo Blanc* (1460), i sense que cap signe extern ho justifiqués de manera aparatosa, aquella llengua perdé la confiança dels seus mateixos parlants, els quals, si la mantingueren com a mitjà d'expressió oral, començaren d'adoptar majoritàriament el castellà com a llengua escrita. Així entràvem en l'època abans anomenada *decadència*; avui l'entenem d'altres maneres, cap de les quals, però, no esborra la idea del contrast entre la plenitud i el descens que acabo d'insinuar. Nogensmenys, bé que aquest és un capítol de la història de la cultura catalana que ha fet córrer molta tinta, ara no puc entrar-hi.

Examinem, en canvi, què passava en el món culte del Renaixement, respecte a la consideració que hi tenien les llengües vulgars. Ja ho hem dit: al segle XVI la situació es capgirà. Els homes de lletres, abandonant l'actitud de rebutjar-les, com havien fet llurs predecessors,

---

3. Jordi Rubió i Balaguer, *Història de la literatura catalana*, I (Montserrat 1984), pàg. 169.
4. "Els humanistes", *op. cit.*, paràgraf 2.
5. Vaig publicar i comentar aquest text, sota el títol de *"Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols". Unas normas del siglo XV sobre pureza de la lengua catalana*, al Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, XXIII (1950), pàg. 137-152 (edició del text), XXIV (1951-1952), pàg. 83-116 (fonètica del text) i XXV (1953), pàg. 145-163 (morfologia i sintaxi). Després d'una pausa de llargs anys, darrerament he repres el tema, sobre el qual preparo un estudi més complet. Cf. de més a més, els dos articles citats ací mateix (nota 1).

ara se sentien ufanosos de valer-se'n. No cal dir que el nou clima així originat és a la base de la *questione della lingua*. De fet, en significativa sintonia (per la manera de plantejar el tema) i en no menys significativa sincronia (ni un quart de segle no les separava), quatre veus es feren sentir, en quatre llengües: 1) Pietro Bembo: *Prose della volgar lingua* (1525); 2) Juan de Valdés: *Diálogo de la lengua* (vers 1535), 3) João de Barros: *Diálogo em louvor da nossa linguagem* (1540), i 4) Joachim du Bellay: *Défense et illustration de la langue française* (1549). Quatre veus, sí. Quatre llengües, també. Però un sol llenguatge: tots quatre erudits es posaven la mateixa pregunta: són compatibles l'interès, la valoració i l'estudi del llatí amb l'interès, la valoració i l'estudi de les llengües vulgars que d'aquell deriven? La resposta que ells mateixos hi donaven era unànimement afirmativa.

I bé, malgrat que, com he dit abans, la incorporació de l'humanisme a la cultura catalana fou primerenca i eficient, cap veu catalana no es féu sentir en la *questione*. En efecte, què haurien pogut dir-hi catalans, valencians o mallorquins, si havien perdut la confiança en la llengua que, en cas de participar-hi, haurien hagut de defensar?

Això no vol dir que els nostres erudits del segle XVI no sentissin la inquietud de la llengua. Aquesta és palesa en força textos, encara que al més sovint s'hi mostra d'una manera vergonyant, en la mesura que els autors constaten o lamenten que en sigui abandonat el conreu. Generalment diem que l'únic text amb cara i ulls que se'n fa ressò d'una manera digna són *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, de Cristòfor Despuig (de 1557).[6] L'obra s'ajusta al model renaixentista dels diàlegs i es descabdella entorn de tres personatges, un dels quals (Lúcio) és el mateix Despuig. Els altres dos són Fàbio (ciutadà tortosí) i don Pedro (cavaller valencià).

Hom pot sentir-se temptat d'arrenglerar els *Col·loquis* de Despuig amb la quatreta esmentada abans (vull dir els portaveus de l'italià, del castellà, del portuguès i del francès en la polèmica entre el romanç i el llatí). I la veritat és que no deixem de trobar raons que ens empenyerien a fer-ho. Ja a la mateixa lletra d'endreça del llibre, que és dedicat al comte d'Aitona, surt un pensament que harmonitza a la perfecció amb l'ús de la llengua vernacla enfront el llatí. Després de referir per què ha optat per la llengua catalana i no per la castellana, a l'hora de redactar la seva obra (aspecte que recolliré més avall), afegeix: "ni tampoch la he volguda escríurer en latina perquè no pareguera ser tan generalment tractada i entesa per los de nostra nació com yo volguera, per honra y contentament dels quals se és escrita. Ab tot van en ella tocades algunes autoritats llatines escrites per gravíssims auctors, per no fer-los pèrdrer la finor y propietat que ab si porten ab aquella copiosa llengua. Que no les entenguen los que no són llatins, no·ls serà, emperò, impediment per a l'entendre la obra en tot lo demés".[7]

El fragment és prou important perquè ens entretinguem uns instants a aprofundir-ne el sentit. Em sembla oportú de subratllar-ne quatre punts.

---

6. Edició (amb aquest mateix títol) a cura d'Eulàlia Duran (Barcelona 1981). En això que segueix, la citaré *Col·loquis*.
7. *Col·loquis*, pàg. 54.

1) Despuig renuncia al llatí, no per una qüestió de principi (com s'hauria fet en la calor de la polèmica sobre l'ús del llatí o el romanç), sinó amb naturalitat. Amb naturalitat diu que el català serà el vehicle del seu pensament. No ho ha de raonar. És ben clar que la igualtat entre les llengües vernacles i el llatí, de proclamació recent, havia estat acceptada i ja no era motiu de discussió. 2) Honestament fa tot seguit una precisió: si s'hagués decidit pel llatí, això podia suggerir que la gent l'hi entendria com si fos en català, i, com que això no era cert, ell no volia enganyar: la llengua llatina no era "tan generalment tractada y entesa per los de nostra nació" com ell voldria. Sembla que hem de veure-hi, doncs, un tret d'honradesa (pla objectiu). Aclarit això, em demano si no podia ésser també que Despuig es dolgués que en llatí la seva obra hauria estat menys coneguda (consideració subjectiva). La veritat és, emperò, que tampoc no podia esperar que atenyés una difusió veritablement popular (vist el contingut erudit dels *Col·loquis*). No faig més que insinuar, per no haver d'endinsar-me en uns aspectes de sociologia cultural del segle XVI on jo no puc dir res i on penso que ben poc els altres hi han dit. 3) Més, encara. Declara sense ambages que ha recorregut al català per una simple raó d'utilitat: per assegurar-se que així l'entendrien bé "los de nostra nació[...], per honra y contentament dels quals se és escrita". I tornem a trobar a faltar allò que avui anomenem enquestes de comprensió i de competència d'una llengua. 4) Això no vol dir que no hi posi nombroses citacions d'autors llatins. El llatí es refermava en el rang noble i elevat que pràcticament conservaria, d'una manera o altra, fins als nostres dies. Aleshores, les citacions en llengua clàssica tenen l'objectiu de salver-ne la dignitat ("per no fer-los pèrdrer la finor i propietat"). D'altra banda, les incrustacions llatines no afectaven l'essència dels *Col·loquis*, que podia ésser copsada amb el text català, per tal com el fet de no entendre el llatí "no·ls serà[...] impediment per a l'entendre la obra en tot lo demés". Això ens fa pensar que la presència del llatí fornia sobretot ornament i prestigi al text. Ho prova d'una manera concloent que la lletra d'endreça s'acabi amb dues sèries d'elegants versos clàssics, en elogi de Cristòfor Despuig ("auctore Jocobo Vitale") i de desig que els seus diàlegs vegin la llum (que signa "Petrus Cerdanus").

Resumim sobre la clàusula comentada: per més que l'obra de Despuig no sigui estranya a la *questione della lingua*, en escometre-la el seu autor no amaga que els seus aspectes polèmics ja pertanyen al passat. Per tant, en rigor, seria injust d'afegir el seu nom als de Pietro Bembo, Juan de Valdés, João de Barros i Joachim du Bellay (cosa que tampoc no vol dir que, com veurem, no en reprengui el fil en certs aspectes). I si ja tenim aquesta impressió només de llegir la lletra d'endreça al comte d'Aitona, no farem sinó confirmar-la amb l'examen del llibre tot sencer.[8]

Fent, doncs, un pas endavant, examinem el text de Cristòfor Despuig pròpiament dit, des de tres angles d'observació. Me'ls suggereix el judici (sens dubte poc aprofundit i potser precipitat) que en vaig emetre al

---

8. En això que segueix transcric el que vaig dir-ne, encara no fa un any, en un comentari tangencial. "Tanmateix, l'obra de Despuig: 1) és un aplec heterogeni, i només en una part hom s'hi ocupa de la llengua; 2) per la data, ja resta fora del quart de segle en què confluïxen Bembo, Valdés, de Barros i du Bellay, i 3) per això mateix no és, com ho són els d'aquests quatre, un al·legat reivindicatiu, sinó enyoradís i lacrimogen" ("Els humanistes", *op. cit.*, paràgraf 6).

Col·loqui de la NACS (i que acabo de transcriure en nota), tot seguint els tres arguments que jo hi donava aleshores: sobre el contingut de l'obra, sobre la seva cronologia relativa i sobre l'actitud de l'autor respecte a la llengua.

1) De primer, el contingut dels *Col·loquis*. Jo en deia que "és un aplec heterogeni, i només en una part hom s'hi ocupa de la llengua" (així m'havia expressat al text reproduït a la nota 8). És sabut que l'obra es descompon en sis "col·loquis". Doncs bé, el tema de la llengua catalana només apareix al "Col·loqui primer de la ciutat de Tortosa". Aquest és, segons que escriu Eulàlia Duran, "el més llarg i el més dens de pensament; dos temes hi dominen: la llengua catalana, la seva extensió, la seva història, la seva defensa contra la potent castellanització, i el tema religiós entorn del patrimoni temporal de l'Església, en especial del Papa, i de la credibilitat dels miracles dels sants i del culte a les relíquies".[9] Això (que vindria a ésser la meitat d'un sol col·loqui d'una obra que en té sis) ja seria poc. Però encara és molt menys, per tal com la part dedicada a la llengua en el llibre de Despuig no passa de tres pàgines impreses.

Generalment citem els *Col·loquis* perquè ens amoïna d'haver de constatar el silenci del segle XVI i, per tant, l'absència d'una veu catalana en la polèmica sobre el llatí i romanç. Hi fem les reserves de la data tardana d'aquest text (1557) i de la seva manca de consistència, però no deixem d'esmentar-lo, com si ens sabés greu de no justificar, almenys així, una certa preocupació per la llengua. Això no obstant, allò que més separa el llibre de Cristòfor Despuig dels de Pietro Bembo, Juan de Valdés, João de Barros i Joachim du Bellay és que aquests hi parlaven de la llengua d'una manera raquítica i esbiaixada, i sense anar al fons de la qüestió.

I què en diu Despuig, de la llengua? Allí on se n'ocupa més específicament, aborda amb valentia: 1) la filiació catalana del valencià i la seva justificació històrica; 2) la llengua catalana a les Illes Balears i, d'una manera mediatitzada, a Sardenya; 3) el predomini del català damunt l'aragonès, no solament per l'ús que en feien els sobirans de la Casa d'Aragó, sinó també perquè el català penetra dins terres aragoneses, cosa que no passa a l'inrevés (dins Catalunya només s'hi parla català), i 4) el malestar que ell sent davant la suplantació creixent del català pel castellà (també anomenat encara aragonès, quan es refereix a València o a les Illes, sens dubte per inèrcia de la denominació tradicional). El text dels *Col·loquis* corresponent a aquests quatre temes figura a l'apèndix núm. 1.

Això és pràcticament tot. I això és, de fet, ben poca cosa. Em permeto de dir que els qui, sense tenir informacions prèvies sobre Cristòfor Despuig i la seva obra, llegiran algunes històries de la literatura catalana —i penso en els textos avui emblemàtics de Martí de Riquer[10] i de

---

9. *Col·loquis*, pàg. 19. En aquesta presentació del contingut de l'obra (pàg. 19-21), l'editora del text descriu els temes tractats als col·loquis restants. Són terres històrics, polítics, protocol·laris, educatius, àdhuc d'història natural. No s'hi fa esment de cap altra qüestió de llengua, si no és l'elogi de l'abundor de refranys catalans (al col·loqui segon) i una referència a l'etimologia del nom de la ciutat (al col·loqui quart). Cf., més avall, la nota 20.

10. Martí de Riquer, *Història de la literatura catalana*, vol. III (Barcelona 1964), pàg. 587-592.

Jordi Rubió i Balaguer[11]—, se'n faran una idea desproporcionada, en el sentit que li atribuiran una aportació al tema de la llengua que no correspon a allò que ell realment en digué.

Bé que Despuig era un home que cal qualificar de polifacètic (com ho prova el mateix contingut vari, divers i dispers dels seus *Col·loquis*), en ell sobresortien especialment l'historiador i el polític.[12] Prou que ens ho fa veure ell mateix quan, tot partint d'unes constatacions superficials sobre la situació de la llengua catalana (que veu cada vegada més supeditada al castellà), escomet amb força i amb violència contra els castellans. Com ho ha dit encertadament Riquer, "profundament espanyol, fidel a Felip II i a les seves empreses i, en aquell moment, a la seva lluita contra França i el Papa, Despuig no tolera que hom pretengui d'identificar Espanya amb Castella, la qual cosa el du a un violent anticastellanisme que, fet i fet, no és més que una manifestació del seu fervent espanyolisme".[13] Vet ací el que li fa dir, en una ocasió, que "aquesta província [Catalunya] no sols és Espanya mas és la millor Espanya".[14] Cal recordar que en aquells moments Espanya era encara un projecte mal·leable, que es prestava a diverses interpretacions.[15] Però potser que tornem al tema de la llengua i a les relacions que podem establir entre l'actitud renaixentista d'enaltir i emprar el romanç i l'actitud del mateix Cristòfor Despuig.

2) Segonament, doncs, la dita relativa dels *Col·loquis*. És obvi que, per la data, l'obra de Despuig "ja resta fora del quart de segle en què confluueixen Bembo, Valdés, de Barros i du Bellay" (així m'expressava al text reproduït a la nota 8). Com sabem, aquests escriuen llurs llibres el 1525, el 1535, 1540 i el 1549, respectivament, en perfecta coincidència amb la puixança de les llengües que representen. Per això dèiem suara que la llengua catalana no podia afegir-se en aquell concert. No s'hi podia sentir una veu catalana, per tal com hauria desafinat. En canvi, havent tombat el mig segle, els escriptors catalans, 1) que desconfien del valor que es pugui reconèixer a la llengua pròpia, 2) que es troben desemparats i impotents per refermar-la, 3) que se senten fascinats per la llengua de la cort i per la volada que ha emprès la literatura castellana i 4) que es reten a la grandesa i a la brillantor del regnat de Felip II, marquen unes distàncies que, més que cronològiques (Valdés i du Bellay són més lluny, per les dates, que aquest i Despuig), són ideològiques. Sembla que en tenim la prova en el fet que el filipisme acèrrim de Cristòfor Despuig no és un cas aïllat o una posició personal. Martí de Riquer i Jordi Rubió n'han fet veure uns quants testimonis més, que ens en palesen l'extensió social i la persistència: 1) Pere Serafí firmà un contracte (1565) per a la publicació d'una art poètica, en castellà i dedicada a Felip II (obra que fins ara ha romàs desconeguda);

---

11. Jordi Rubió, *Història, op. cit.* a la nota 3, pàg. 14 i 71-72.

12. Penso, entre d'altres indrets del llibre, en certs passatges dels col·loquis segon i sisè. Vegeu-ho als *Col·loquis*, pàg. 88-89, 101-102 i 182-183.

13. Martí de Riquer, *Història, op. cit.*, pàg. 589.

14. *Col·loquis*, pàg. 102. Vegeu aquesta frase en tot el seu context a l'apèndix núm. 2.

15. Cf. la comunicació de Josep M. Nadal: "«Usar de lenguatge artificiós» en el segle XVI: ideologia lingüística i llengua literària", en les *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, Roma 28 setembre - 2 octubre 1982*, publicades a cura de Giuseppe Tavani i Jordi Pinell (Montserrat 1983), pàg. 104-118.

2) Pons d'Icart s'excusa per publicar en castellà (1572) el seu *Libro de las Grandezas de la ciudad de Tarragona*, dient: "no porque tengo yo por mejor lengua ésta (la castellana) que la catalana, ni que otras, mas como sea natural del invictísimo rey Phelipe señor nuestro"; 3) Joan Pujol publicà (1573) un poema èpic sobre la batalla de Lepant (que conté una lletra de Pius V a Felip II), i 4) el canonge d'Urgell Jaume Bartomeu resolgué d'escriure en "lengua espanyola" la seva versió d'Apià, que dedicà a Felip II (1592).[16]

3) En tercer i darrer lloc, l'actitud de l'autor respecte a la llengua. De les consideracions anteriors, no sembla que el llibre de Despuig sigui, com ho són els dels quatre renaixentistes tantes vegades esmentats ací, "un al·legat reivindicatiu, sinó enyoradís i lacrimogen".[17] Crec que val la pena de fer algunes precisions sobre la manera de captenir-se Cristòfor Despuig quan es tracta de la llengua, especialment en dos aspectes: 1) la tria entre el català i el castellà i 2) la comesa que hom pot acomplir en el camp de la llengua. Tornem a la lletra d'endreça de la seva obra, on trobarem resposta a tots dos aspectes. "No he volgut escriure-la en llengua castellana per no mostrar tenir en poch la cathalana y també per no valer-me de llengua estranya per a llustrar y defensar la naturalesa pròpia, que és la principal intenció de mon treball".[18]

L'opció és clara i inequívoca: usar el català i no el castellà (sense que això vulgui dir que el castellà "no sia gentil llengua" ni que no calgui conèixer-la).[19] Ell, però, a l'hora de decidir, prefereix de mostrar la seva alta consideració envers la llengua pròpia. El contrast entre allò que sent dins d'ell mateix i allò que veu al seu voltant mena Despuig, potser no a ésser reivindicatiu, però sí a adoptar una actitud on es mesclen la queixa i la lamentació. Troba injust d'abandonar la llengua pròpia i li sap greu de constatar que hi hagi persones que l'abandonen. I, naturalment, la recança li fa enyorar un passat millor.

Pel que fa a allò que hom pot esperar de la llengua i a allò que hom pot fer amb la llengua, Despuig escriu les dues paraules clau: "llustrar y defensar la naturalesa pròpia". Dic que són la clau, per tal com ambdues paraules integren (curiosament en ordre invertit) el títol —ja citat abans— de l'obra de Joachim du Bellay: *Défense et illustration de la langue française*. El llibre havia estat publicat el 1549, de manera que, quan Cristòfor Despuig escriu els seus *Col·loquis* (1557), només havien transcorregut vuit anys. Vuit anys que li

16. Martí de Riquer, *Història, op. cit.*, pàg. 598 i 619; Jordi Rubió, *Història, op. cit.*, pàg. 15. En el cas de Pere Serafí hi havia una certa reciprocitat per part del monarca. Cf. això que segueix: el 27 de març del 1564 Felip II, trobant-se a Vilafranca del Penedès, signà un privilegi, a favor del "amado nuestro Pedro Serafín, vezino de la nuestra ciudad de Barcelona", per a poder imprimir "un libro de Arte poética en romance castellano y otros dos libros en poesía, de sonetos y otras rimas, en diversos subjetos, el uno en romance castellano y el otro en lengua catalana" (Martí de Riquer, *ibidem*, pàg. 598).

17. Per més que jo ho vagi dir efectivament així encara no fa un any (cf. nota 8), ara, després d'haver-hi pensat amb més calma, em proposo de matisar l'abast dels dos últims adjectius.

18. *Col·loquis*, pàg. 54.

19. Vegeu cap a la fi de l'apèndix núm. 1.

permeteren de reflexionar sobre el tema de la llengua i de les seves possibilitats.[20]

En suma, en la confusió provocada per la suplantació creixent de la llengua catalana per la castellana, Cristòfor Despuig propugnava una funció noble per a la llengua, com ho havien fet els quatre grans renaixentistes de la primera meitat del segle. Així, si hi ha arguments (temàtics, cronològics o ideològics, d'actitud) per a no posar-lo a la mateixa línia d'aquests, no en manquen d'altres (com el neguit apologètic i ennoblidor) que mostren com ell en recull la torxa, per a passar-la, al seu torn, a les generacions que el succeiran. Crec que Cristòfor Despuig mereix un estudi més aprofundit que el que fins ara li hem dedicat.

Acabem el nostre passeig, que ens ha dut de la plenitud de la llengua al segle XV a les incerteses del segle XVI, entre les quals, emperò, no deixen de fer acte de presència uns valors que refermaren aquell esperit que no mor. Perquè no mor, la llengua es recobrà. Perquè no mor, nosaltres encara som a la lluita i hi seran els nostres continuadors.

Apèndix I

Lúcio: Deixem això per ara, y sapiam, senyor, com és assò de no esservos apeat en ma casa.

Don Pedro: No és més de perquè arribí anit tant vespre que era ja tancada la porta del Pont.

Fàbio: La gran sí, mes la portella no, que may se tanca y perquè com la part dellà lo Pont se va tant poblant, convé que així estigua uberta per a si alguna cosa de necessitat ocorre.

Lúcio: Mas, com estan, a propòsit, aquells hostals allí per a remediar semblant necesitat com la que anit tingué lo senyor don Pedro?

Don Pedro: Sí estan, per cert, y també estan bons per als qui no volen ésser vists; mas yo poch los emplehe per ad equest fi, ans bé, cada vegada que assí arribe, entre y pase o per la ciutat, que per a mon gust és la més apasible del món, y com és la primera que trobam de la nostra pàtria antigua par que la mira hom ab millor gana.

Fàbio: Com de la vostra pàtria antigua?

Don Pedro: Sí, que los valencians de assí de Cattalunya són eixits y los linatjes que de assí no tenen lo principi, no·ls tenim per tan bons y la llengua, de Cathalunya la tenim, encara que per lo veïnat de Castella s'és molt trastornada.

---

20. Martí de Riquer, *Història, op. cit.* pàg. 592; *Col·loquis*, pàg. 27 (de la introducció d'Eulàlia Duran). S'erraria qui cregués que, amb els comentaris i les referències fets fins ací, resta esgotada tota l'aportació de Despuig als coneixements de llengua catalana. Se n'ocupa en altres indrets dels seus col·loquis, si bé ja al·ludint a aspectes concrets i no tan centralment dedicats al tema del llibre. Com a mostra n'assenyalo un parell (que ja he insinuat a la nota 9 i que el lector interessat podrà consultar *in extenso* a l'edició del text): 1) l'elogi, comentaris i exemples de refranys catalans, que es troben al col·loqui segon (*Col·loquis*, pàg. 86-89), i 2) les disquisicions sobre l'etimologia del topònim Tortosa, ara al col·loqui quart (*Col·loquis*, pàg. 137-140).

Fàbio: Y amich, ¿no dieu que fonch conquistada per lo rey en Jaume de Aragó? y ¿no y entrevingueren los aragonesos en la conquista?

Don Pedro: Sí, però les forces y potència principal tota o quasi era de Cattalunya, y per ço se reservà allí la llengua catalana y no la aragonesa. Ab tot, no deixaren de restar-i també alguns linatjes de Aragó [y] altres parts importants que per a vuy encara se tròban allí.

Fàbio: Altra rahó done Per Antoni Beuter per lo ser restada en València la llengua catalana, que diu que per cert número de donzelles que allà foren portadas de Lleyda per a poblar la ciutat, se comensà la llengua cathalana, per ço que les criatures més aprenen de las maras que no dels pares.

Don Pedro: Ya sé que això escriu Per Antoni, però no té forsa la opinió sua; perquè aquelles donzelles no poblaren sinó sola València y la llengua cathalana se restà y estengué per tot lo regne, com per a vuy se parla des de Oriola fins a Tayguera. Y així no pot quadrar lo que ell diu, sinó és verdaderament lo que yo dich, que és cosa certa que en aquell temps, no sols lo rey mas tots los escrits del rey parlaven cathalà, y així pogué restar la llengua catalana y no la aragonesa.

Lúcio: Que no y à que dubtar en ayxò, y lo mateix fou en la conquista de Mallorca que féu lo mateix rey y en Menorca y en Ivisa, que aprés se conquistaren, fonch lo mateix: que en totes estes isles restà la llengua catalana, com encara per vuy la tenen y tal com la prengueren en los principis, perquè no han tingut occasió de alterar-la com los valencians. Y en Serdenya, la qual conquistà lo infant don Alfonso que aprés fonch rey de Aragó, tenen també la llengua catalana, bé que allí tots no parlen català, que en moltes parts de la illa retenen encara la llengua antiga del regne; però los cavallers y les persones de primor y finalment tots los que negosien parlen català, perquè la catalana és allí cortesana.

Don Pedro: No sé yo per què que, a la veritat, no és tant cupdiciada como això la llengua catalana, y la aragonesa és tinguda per millor, per semblar més a la castellana.

Lúcio: En nostres dies sí, mas en lo temps atràs no la tenien sinó per molt grosera, com a la veritat ho era, y per ço tinguda en menys que la de assí. Prova's ab que los reys, encara que priven lo apellido de Aragó no per ço parlaven aragonès, sinó català, y fins lo rey don Martín últim rey de la línea masculina dels comptes de Barcelona, parlava català. Y son para de aquest rey, qui fonch en Pere Tercer, la Crònica que compongué de les ges[tes] de son avi, de son pare y seus, en llengua catalana la compongué y de la pròpria mà sua se troba per a vuy escrita dins lo real archiu de Barcelona, còpia de la qual té posada per Miquel Carbonell en la Crònica que de Catalunya té feta. Més avant vos diré una cosa per a abonar ma rahó, que cert és de ponderar: y és que en Aragó tant com afronta lo regne ab Catalunya y València, no parlen aragonès sinó català tots los de la frontera, dos y tres llegües dins lo regne, que dins de Catalunya y València, en aquesta frontera no y à memòria de la llengua aragonesa. Açò pasa ab veritat així com ho dich, y de aquí ve lo escàndol

que yo prench en veure que per a vuy tan absolutament se abrasa la llengua castellana, fins a dins Barcelona, per los principals senyors y altres cavallers de Catalunya, recordant-me que en altre temps no donaven lloch ad aquest abús los magnànims reys de Aragó. Y no dich que la castellana no sia gentil llengua y per tal tinguda, y també confesse que és necessari saber-la les personas principals, perquè és la espanyola que en tota Europa se coneix, però condemne y reprove lo ordinàriament parlar-la entre nosaltres, perquè de assò se pot seguir que poch a poch se lleve de rael la de la pàtria y així pareixeria ser per los castellans conquistada.

Don Pedro: No estich mal ab lo que diu, que sert ya comensa de passar la ralla aquest abús, tant y més que assí, allà en València entre nosaltres. Y tindria per bé que·s consideràs per tots assò.

Fàbio: Yo tinch per imposible lo remey y per ço ser supèrflua la conciderasió que diuen, senyor don Pedro, y ja més supèrfluo lo comprès y lo cap; todavia o pres molt plaer en que així se sia esforsada la llengua nostra sobre la aragonesa en lo regne de València y en aqueixes illes.[21]

Apèndix 2

Y què pensau, senyors? La major part dels castellans gosen dir públicament que aquesta nostra província no és Espanya, y per ço que nosaltres no som verdaders espanyols; no mirant los pecadors benaventurats quant gran engany reben, y quant ignorants són y quant segos de enveja y malícia van, que aquesta província no sols és Espanya mas és la millor Espanya y en tottemps y per totes les nacions que assí són arribades, per tal tinguda. Si prenen los temps més antichs, quant se digué Espanya Seltibèria, invictíssima gent y en tot estrem belicosa; si en lo no tan antich, quant se digué Espanya Tarraconensis, o Citerior Espanya una flama de guerra, contra y en favor de romans y fonch la força y potència sua per a domar les restants províncies de la mateixa Espanya y altres fora d'ella, si ara la prenen en lo modern temps, ¿quina província espanyola per mar y per terra ha fet millor mostra de si que aquesta qu·és vuy la Corona de Aragó, y especialment nostra Catthalunya? Açò és tan clar y tan que no y à home que gens lletrat sia, que ignore. Ni tanpoch lo ignoren los castellans, mas per no donar-nos lo que és nostre no sols ho volen ignorar mas volen-ho negar. Ara Déu sap si són causa ells de molts mals que no serien en lo món si ells no fosen. Mas mirau lo que ara han fet en Òstia, que aprés de haver-la guanyada los espanyols, l'an tornada ab traïció dos capitans castellans al papa. E senyors, si tot ho volgués dir com ho sé, com vos mostraria clarament que totes estes diferènsies que vuy són entre lo papa y lo rey don Felip, las han causades castellans; mas deixem-o que no fa dir tot.[22]

---

21. Extret de *Col·loquis*, pàg. 60-63.
22. Extret de *Col·loquis*, pàg. 102.